

Яцечко Тетяна

м. Луцьк

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ПАТРІОТИЗМУ ПОЧАТКУ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Саме сьогодні, в сучасних умовах особливої ваги набувають сформульовані В. Липинським, майже століття тому назад, основоположні політичні категорії: національна ідея, територіальний патріотизм, державна незалежність.

На думку відомого українського політичного діяча початку ХХ ст. В'ячеслава Липинського, українську націю можна найкраще об'єднати лише на ґрунті територіального патріотизму. Який він визначав, як «пробудження почуття солідарності і єдності між усіма постійними мешканцями української землі, незалежно від їхнього етнічного походження, соціально-класової приналежності, віросповідання, соціально-культурного рівня. Україна має стати батьківщиною для всіх своїх громадян». Він вважав, що саме територіальний чинник грає в аристократії далеко більшу роль, ніж чинник національний. З цього державного чинника виводиться і поняття патріотизму, визначаючи його як «свідомість своєї території, любов до своєї землі, до всіх без винятку її мешканців».

В. Липинський зауважує, що брак територіального патріотизму, який торкається і чужонаціональних елементів, що заселяють Україну, завжди відігравав деструктивну роль у творенні української державності.

Для нас, сучасного покоління ХХІ ст. В. Липинський залишив свої критерій визначення того, хто є українцем, а хто – чужинцем: "Українцем єсть всякий, хто хоче, щоб Україна перестала бути колонією".

Саме поняття територіального патріотизму використовувалось ще до формулювання його В. Липинським, тобто ще в ХІХ ст. серед кіл козацької соціальної верхівки української шляхти. Незважаючи на те, що значна частина цієї верстви прийняла російську чи польську державно-політичну ідеологію, в її надрах продовжували жити український "територіальний

патріотизм" і навіть певні автономістичні змагання. Так як в "середовищі майже повністю зрусифікованого новітнього українського панства, синів та онуків колишньої козацької старшини тоді ще не до кінця вмерло усвідомлення своєї національної особистості, збереглося заповітне прагнення до самостійного розвитку, до власної національної держави".

Харків тоді став центром формування нової української літератури, адже був головним містом Слобідської України і знаходився поза межами території колишньої Гетьманщини. Саме цей факт ряд вчених, поділяючи думку висловлену О. Пріцаком, вважає одним з вирішальних у тому, що українське культурне відродження початку ХІХ сторіччя виявилось вільним від консервативно-автономістичної традиції територіального патріотизму нащадків козацької старшини.¹

На початку ХІХ ст. державно-територіальний патріотизм козацької старшини та її нащадків, як правило, не виходив за рубежі земель колишньої Гетьманщини та за інтереси козацько-старшинського стану. Це можна пояснити тим, що «... на лівому березі збереглося українське дворянство, нащадки козацької старшини, що хоч з кінцем ХVІІІ ст. почало покидати свій народ, та все ж таки не було так зденационалізоване, як для прикладу на Правобережній Україні. З-поміж цього дворянства і вийшли ініціатори українського національного відродження...».²

Досліджуючи цей розрив між державницькою традицією і етнічним розумінням нації І. Лисяк-Рудницький зазначав: «Наші патріоти кінця ХVІІІ – початку ХІХ століття мислили не етнічними, а історично-правовими категоріями. Вони прагнули, щоб «Малоросії» були повернені її права та вольності, гарантовані Переяславською умовою; їх ідеалом було відновлення автономії Гетьманщини приблизно в таких формах, як вона існувала до централістичних реформ Катерини ІІ. Але ж бо чинність Переяславської умови не поширювалась на Слобожанщину, яка ніколи не входила до складу держави Війська Запорозького, що виникла як наслідок визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Незважаючи на те, що обидві

територіальні одиниці, Гетьманщина – "Малоросія" та Слобожанщина-«Україна», були заселені одним народом та що в них існували подібні суспільні відносини, вони посідали різний державно-правовий статус. Тоді як Гетьманщина зберігала до другої половини XVIII ст. прикмети автономної держави, хоч і під зверхністю династії Романових, Слобожанщина від початку належала до Московського царства. Цю відмінність між обома територіями гостро відчували сучасники. Наприклад, Сковорода називав «Малоросію» своєю матір'ю, а «Україну» тіткою».³

Українське культурне відродження початку XIX сторіччя виявилось вільним від консервативно-автономістичної традиції територіального патріотизму нащадків козацької старшини, якої для становлення політично-свідомого українства було вже замало. У цей час необхідним стає високий духовне піднесення всієї нації та поширення державницьких ідей серед широких мас.

Захопленість героїчною минувшиною Вітчизни та гордість за неї спричинили початок національного відродження. Цей процес охопив собою час на зламі двох століть. Не відзначаючись яскравими політичними деклараціями і заявами, відкритими виступами, протікаючи переважно в латентних формах, він, тим не менше, зумів забезпечити перехід від територіально-державного патріотизму козацької старшини до етнічної самоідентифікації нації її духовними лідерами.

Поняття «Landespatriotismus», тобто територіальний патріотизм, в XIX ст. було притаманне для кількох наукових шкіл. Починаючи з 20-30-х років XIX ст. зустрічаємо багато виявів такої постави, зокрема, так звану українську школу в польській літературі, яка посідає певне місце в історії польського романтизму. Деякі представники цієї школи пробували писати народною українською мовою, хоча звичайно вони писали по-польськи. Але політична ідеологія поляків-українофілів була спрямована все ж таки на реставрацію історичної Речі Посполитої. Україна в складі майбутньої Речі Посполитої Русь мала стати окремою автономною одиницею. Подібну

розв'язку передбачала Гадяцька угода, – висунута в середині XVII ст. і не зреалізована концепція перетворення Речі Посполитої з двочленною на тричленну структуру. Пізніше на цю ідею покликалися дуже часто. Окремі поляки-українофіли, навіть ідентифікували себе з українською національністю.

Першою значною такою групою стали так звані хлопомани початку 1860-х років. Їх приклад, аж до часів революції наслідували і окремі особи, й невеликі групи, і з цього середовища вийшло декілька видатних осіб новітньої України. В своїй більшості поляки-українофіли й далі вважали себе поляками, але водночас виявляли українські прихильності і домагалися зрівноважити польську лояльність та український територіальний патріотизм. Із цієї групи поляків, які підійшли близько до національної межі, але не переступили її, варто згадати трьох: Францішек Духінський (1816-1893), Іполіт (релігійне ім'я Володимир) Терлецький (1807-1888) і Міхал Чайковський (1804-1886).⁴

Територіальний патріотизм” – головний чинник націостановлення в державі”. Непохитне переконання В.Липинського у рівнорядності державного і національного організмів лежить у підвалинах його твердження про те, що “бездержавність” українського народу зумовлюється несформованістю української нації (український народ є етнос, але не нація). Розвиваючи дану тезу можна довести, що В.Липинський є одним з перших (не лише серед вітчизняних, але й європейських мислителів), який проводить чітке розмежування між нацією як “фактом політичним” та етносом як фактом «племенним» й «ідеологічним». Фактично він дає методичне обґрунтування відмінності між етносом і політичною нацією.

Нація може постати лише за умови витворення в колективі етнічному свідомої національної ідеї, коли статичні характеристики «ми» – «етносу» (окрема мова, інакшість характеру, звичаїв та компактність проживання на певній території) стануть предметом його теоретичного осмислення, філософської рефлексії й, коли, це «стихійне» — «ми» перетвориться на

«свідому себе цілість», яка усвідомлюючи свою окремішність бореться за своє існування і прагне його продовження. Тож від часу усвідомлення народом (етносом) своєї національної індивідуальності (вироблення власної філософії національної ідеї) розпочинається становлення нової спільноти — «ми – нації» («державної нації»).

Подальше зміцнення національних прикмет відбувається на ґрунті чуття територіальної єдності — «свідомості територіального патріотизму». Отже, «свідомість території» має стати тим ідентифікаційним елементом, який об'єднає навколо домінуючого етносу все інше населення в єдину спільноту, ім'я якій – нація («державна нація», чи за сучасною термінологією: «політична нація»).

Для виховання серед українського народу почуття патріотизму необхідним, на переконання В.Липинського, видається пробудження цього чуття територіальної єдності. Воно базується на трьох видах спільності (це твердження спирається на аналіз сукупної цілосності наукових положень концепції В.Липинського): спільності міфу (традиції), культури, інтересів.

Територіальний патріотизм – природна і добра річ на етапі збереження цілості, але він нетворчий, він – патріотизм стагнації. Територіальним патріотом може почуватися і новітній “національний” грабіжник, експлуататор, “олігарх” (деякі з них можуть бути дуже крутими територіальними патріотами, захищаючи свою територію від конкурентів)...”⁵

1. Шевчук В.П., Тарасенко М.Г. Історія української державності: Курс лекцій. - К., 1999. – С.141.
2. Охрімович Ю. Розвиток української національно-політичної думки. - Нью-Йорк, 1965. – С.1.
3. Лисяк-Рудницький І. Каразин і печатки українського національного відродження // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. — Т.1. — К., 1994. — С.206.
4. Там само. – С. 260.

5. Слово про Івана Дзюбу // Львівська газета, четвер, 27 липня, 2006 року, № 134 (941).